

АНДРІЙ ЧИГРИНЕЦЬ

ПОШТОВІ МАРКИ УКРАЇНИ

ІСТОРІЯ, ОПИС, КЛАСИФІКАЦІЯ

ANDRÉ TCHHRINEC

TIMBRES - POSTE DE L'UKRAINE

HISTOIRE, DESCRIPTION, CLASSIFICATION

EDITIONS DE LA S. A. COMINSO
24, AVENUE LIVINGSTONE, BRUXELLES

ПОШТОВІ МАРКИ УКРАЇНИ

ANDRÉ TCHIRINEC

TIMBRES - POSTE DE L'UKRAINE

1918 - 1943

HISTOIRE, DESCRIPTION, CLASSIFICATION

EDITIONS DE LA S. A. COMINSO
24, AVENUE LIVINGSTONE, BRUXELLES

АНДРІЙ ЧИГРИНЕЦЬ

ПОШТОВІ МАРКИ УКРАЇНИ

1918 - 1943

ІСТОРІЯ, КОРОТКИЙ ОПИС ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

БРЮССЕЛЬ

1 9 4 8

Tous droits réservés, particulièrement ceux de la traduction.
Copyright 1947 by S. A. COMINSO, Brussels.

ПОШТОВІ МАРКИ УКРАЇНИ

Сто літ минуло з того часу, як в різних країнах Європи було введено поштові марки, які почали наліплювати на листи на доказ того, що поштова такса заплачена державному скарбові. Згодом поштові марки набрали значіння документальної посвідки державної поштової регалії, а разом з тим і державної незалежності країни, яка поштові марки видала. Щоб ще більше задокументувати цей факт, на поштових марках вміщувано назву держави, яка марки випустила, або кому належить поштова регалія — „пошта”, або на марках вміщували державний герб чи портрет монарха, президента. В наслідок цього поштові марки набрали важливого значіння документів, що свідчили не лише про незалежність держави, ба й відбивали на собі історію державности своєї країни. Значіння поштових марок, як історичних документів, особливо піднеслось в ХХ-му столітті, коли в наслідок 2-х світових війн багато країн змінили свою державну структуру або втратили тимчасово (окупація цілої чи частини державної території) чи на довгий час свою державну самостійність.

Всі ці завваження в найбільшій мірі треба застосувати до історії України першої половини ХХ ст. та до історії її поштових марок. Поштові марки, що були випущені за часу незалежності Української Народної Республіки 1918 - 1920 р.р., окупаційні марки, що пустили в ужиток населення окупанти України 1919 - 1923 р.р., рівно ж марки, опісля випущені для України ворожими державами, що збройно захопили під свою державну зверхність різні частини України, задокументовали в поштових знаках, наддруках, написах головні етапи історії України за останніх тридцять літ. Часто поштові штемплі на цих марках дають нам також більш менш точні дати деяких важливих історичних подій, що пережила за цей час Україна.

Збирання й класифікація поштових марок України, як предметів чисто філіателістичного інтересу а той спекуляції, у великій мірі причинились до збереження цих важливих документів, а разом з тим вияснили багато історичних фактів, що залишились би по за увагою і, можливо, загинули б для історії України назавше. Збірачі - філіателісти, торговельні фірми, що спеціалізувались на купівлі - продажу поштових марок, майже щороку в своїх каталогах вміщують поштові марки України, причому крім цінника подають коротку історію, опис і числені образки українських марок. Багато праці вже виконано цими видавцями що до класифікації й опису українських поштових марок, але dokonана праця не має ще бажаної повноти й неопозбавлена важливих помилок. З огляду на це, а також приймаючи під увагу, що українські марки досі ще не мають каталогу чи принаймні короткого опису їх, на українській мові, хочемо заповнити цей прогал та подати тут читачеві короткий виклад історії походження українських поштових марок та детальний опис їх числених типів і варіантів.

I. Історія поштових марок України. А. Східна Україна.

До 1918 року на Східній Україні були в ужитку російські поштові марки різних видань : 1889/1904 — в 3 р. 50 к. та в 7 руб.; 1909/1917 — зубковані від 1 коп. до 1 руб.; 1916/17 в 10/7 к. та в 20/14 к.; 1917 — незубковані (різані) від 1 к. до 1 р.; 1917/1919 від 1 р. до 10 руб.; марки держ. ощадної каси в 1, 5 та 10 коп., та ще марки уряду Керенського 1917 р. Після проголошення самостійности Укр. Нар. Республіки 9/22 січня 1918 р. Укр. Центральна Рада ухвалила випустити оригінальні поштові марки УНР. Проект цих марок було доручено виготовити славному київському граверу — Нарбуту, який і подав на ухвалу Ц. Ради кілька зразків гравюр для поштових марок. З цих зразків У.Ц. Рада вибрала — 5 : в 10, 20, 30, 40 і в 50 шагів та друк марок передала київській друкарні Кульженка. Через різні місцеві перешкоди (брак відповідного папіру, барви тощо) справа з виготовленням поштових марок затяглась аж до липня 1918 р. Цього місяця вони були готові й міністерство пошти поспішило розіслати їх на місця по цілій території тодішньої Української Держави. Каталоги укр. марок зазначають, що марки — шаги були пущені в ужиток в серпні 1918 р. На підставі документальних даних, якими розпоряджаємо, можна встановити, що марки-шаги були вже в ужитку населення починаючи з половини липня 1918 р. (найраніший штемпель на цих марках — Білгородка Под. губ. від 17 липня 1918 р., потім — Корюківка Черн. губ. — 13.8.1918, Тернівка Под. — 14.8.1918, Чернігів — 22.8.1918, Житомир — 31.8.1918 і т. д.).

Тогож липня 1918 р. були виготовлені й видані, взамін дрібних грошей, яких забракло, марки-шаги на товстому папері-картоні, зубковані й різані. На звороті цих марок, за прикладом росій-

ським, було вміщено напис : „ходять нарівні з дзвінкою (метальною) монетою”. Ці марки - гроші в деяких місцевостях через недогляд вживались взамін поштових марок - шагів.

До цього часу не встановлено, яку кількість марок - шагів було виготовлено й скільки їх було пущено в обіг. Але хоч би їх було випущено й велику кількість, незабаром їх забракло на місцях, ознакою чого служив факт вжитку на місцях марок - грошей, російських марок ощадної каси та російських марок. Близькою причиною недостачі марок - шагів було те, що їх мала номінальна вартість (шаг = $\frac{1}{2}$ коп.) не відповідала поштовій таксі, яка ще до того з 1 листопаду 1918 р. була підвищена : за звичайний лист — 25 коп., рекомендований — 50 коп., грошовий поштовий переказ на суму до 100 руб. — 1 руб., звиш 100 р. по 1 руб. за кожні 100 карб., листівка — 15 коп. Щоб оплатити цю таксу марками --шагами, треба було наліпити значну кількість марок - шагів, найдорожча з них була в 50 шагів (25 коп.). В нашому розпорядженні маютья грошові перекази того часу з десятками марок, наліплених на додаткових аркушах паперу. А це вело до вичерпання марок - шагів.

Ще перед появою в обігу марок-шагів стало помічатися інше явище — масове пачкування російських марок на Україну з Росії на велику шкоду українського державного скарбу. Поштове міністерство мусіло вжити негайних заходів проти цього негативного явища, тим більше, що випуск марок - шагів не міг паралізувати кількість перепачкованих російських марок, а випуск нових оригінальних марок потребував не малого часу. Тоді уряд вирішив зібрати всі запаси російських марок, що були в Україні, та оштемплювати їх спеціальним штемпем з образом українського державного герба „Тризуба”. Спочатку думали стягти усі російські марки до Києва, тут оштемплювати й розіслати на місця.

Але така операція забрала б багато часу. Тому на останку було вирішено — дати дозвіл, щоб російські марки були негайно оштемпльовані на місцях, місцевими засобами і негайно пущені в ужиток населення, заборонивши надалі вживання неоштемпльованих російських поштових марок та інших поштових цінин. Операція оштемпльовання протяглась аж до кінця жовтня 1918 р. Було оштемпльовано не тільки російські поштові марки, але й марки російської ощадної каси, листівки, штемпельні конверти, перекази та інші блянкети, взагалі всі російські поштові цінини. Головний поштовий уряд України — Київ більшу частину операції перевів сам, вживши для того кількох штемплів, в тому числі одного, близько подібного до офіційного державного герба (роботи Нарбута — тип III) та дозволивши деяким далеким провінціальним містам Київщини, Волині й Чернигівщини вжити штемплів, виготовлених на місці. Також зробили й інші округові поштові уряди (Полтава, Катеринослав, Херсон, Харків, Одеса). Інакше була переведена справа оштемпльовання на Поділлі. Каменецький губерніяльний поштовий уряд видав розпорядження усім поштовим урядам міст і містечок Поділля оштемплювати їхні запаси російських марок штемплями Тризуба, які вони й повинні були самі виготовити. В наслідок цього з'явилось до 120-ти різноманітних типів і варіантів Тризуба на російських марках.

Подільські поштові уряди, як можна бачити на марках, з особливою охотою старались як найшвидче „українізувати” зненавиджені російські марки, як ознаку минулої чужої зверхности над рідною країною, та в патріотичному запалі не дуже то звертали увагу на подібність їхніх „Тризубів” до державного герба України. Подільські „Тризуби” побили рекорд своєю кількістю та розмірами, зате деякі поштові уряди північної Волині й Чернигівщини, як наприклад, Здолбунове, Сарни, Новобіли-

ця, Батурин, Бараші, навіть Житомир, довели стилізацію „Тризуба” до найвищого ступня упрощення. Праця названих та подільських поштових урядів й утворила ту подиву гідну різноманітність „Тризубів” на російських поштових марках, яка утруднює збирання й систематизування марок, але в той же час підносить філіателістичну й каталогову їх вартість.

Операції оштемплювання підлягли, як було вже згадано, марки російської ощадної каси (в Києві та Полтаві), а також різні поштові цінини: бланкети й формуляри, російські поштові конверти, листи, поштові грошові перекази, супроводні оголошення до поштових пакунків, блянкети для державних урядів і т. д., одним словом всякі поштові папери, вживані в поштових зносинах, дістали поверх російського орла українського „Тризуба”. Останніми російськими марками, що дістали „Тризуба”, були поштові марки, що були видані урядом Керенського, в 35 і 70 коп. р. 1917, але пущені в ужиток вже за большевиків. Їх оштемплював Винницький поштовий уряд своїм „Тризубом”.

На початку р. 1919 Укр. Ц. Рада видала нову оригінальну марку в 20 гривень, проект для якої, як видно з напису — „Українська Держава”, було запроектовано за уряду гетьмана Скоропадського. Своєю високою валютою вона завершувала серію марок-шагів 1918 р. Каталог Міхеля подає, що ця марка була замовлена в Києві в січні, а виконана в Каменці в травні р. 1919. Але ця відомість не відповідає документальним даним: на поштових грошових переказах знаходимо марку в 20 гривень, оштемплювану 5.2.1919 (Томашпіль Под), 19.2.19 (Нова Ушиця Под.), 13.3.19 (Жмеринка), нарешті — 7.5.19 (Київ). Отже тільки дата київського поштового штемпеля відповідає відомостям, поданим каталогом Міхеля, але подані нами дати, навпаки, свідчать, що марка в 20 гривень була вже в ужитку

на Поділлі на початку лютого 1919 р. Опис марки подаємо нижче.

Нарешті, року 1920, під час перебування уряду УНР закордоном, в Тарнові було замовлено для України велику серію в 14 оригінальних поштових марок в гривнях, від 1 до 200 гривень. Виготовлення марок було замовлено Військово-Картографічному Інституту в Відні, але Інститут запізнився, так що вони були готові й передані урядові лише в кінці м. травня 1921 р. Між тим військово-політична ситуація на Україні погіршала настільки, що виготовлені марки не могли вже бути всі передані для загального вжитку. Тільки невелика частина їх була вживана у прикордонній полосі над Збручем та ще деякий час вживались українським військом, як марки української військової польової пошти, причому рядом з написом „У. П. П.” дістали нову валюту від 1000 до 25.000 гривень. Оштемпльовані на пошті ці марки мають велику ціну.

Перебуваючи закордоном уряд УНР випустив дві серії пропам'ятних марок : 1) р. 1936 на пам'ять 10-ліття з дня смерти Гол. Отамана Симона Петлюри, серію в 3 марки з валютою в 10, 20 та 50 гривень, та 2) р. 1938 серію в 2 марки на пам'ять 950-тиліття Христової Віри в Україні (988-1938) з валютою в 2 й 5 гривень. Образки для обох серій спроектував П. Холодний (молодший), а виготовила одна друкарня у Варшаві. Марки ці мають офіційний, пропам'ятний характер.

Окупаційні марки. Рік 1919 на Східній Україні пройшов у постійній збройній боротьбі за незалежність з білими й червоними російськими арміями, що зі Сходу й Півдня пробивались на Україну. Цього ж року з'явилися на Україні перші окупаційні марки (не рахуючи марок, для мійської пошти м. Любомля (на Поліссі), що випустило австрійське військо, яке часово там перебувало р. 1918).

Це були українські марки в 10 та в 50 шагів,

які з наказу ген. Деникіна, що на чолі російської добровільчої армії р. 1919 захопив був м. Маріупіль, були оштемпльовані так, що друкарським способом було зроблено наддрук на марці в 10 шагів — „35 к.”, а на марці в 50 шагів — „70 к.”. Але при цьому всі ознаки державности України були полишені на марках, так що не знати було, що їх випустив окупант.

Той же Деникін р. 1919 випустив для Дону, Кубані, Криму й півдня України серію своїх оригінальних марок (11 штук) з написом „Единая Россія”. Кілька таких марок з поштовим штемплем : „Николаев, Херс. губ. 14.10.1919” маємо в нашій збірці. Крім того маємо цікавий конверт, виготовлений з аркуша укр. марки в 10 шагів, на якому наліплено 11 деникінських марок і дві російських в 35 коп. Лист був висланий з Евпаторії (Крим) до Вернигородка на Київщині 14.11.1919 р.

Р. 1920 ген. Деникін випустив нову серію марок з наддруком на українських марках в 10, 20, 30 та 50 шагів — „Югъ Россіи”.

Нарешті того ж року було випущено ще кілька марок з наддруком : „5 пять рублей” та „Югъ Россіи 100 рублей” на російських марках та марці Деникіна в 35 коп.

Це були останні марки ген. Деникіна. Після нього справою видання окупаційних марок почав займатись ген. Врангель. Р. 1920 він випустив поштові марки для Криму й півдня України. Це були російські марки, вже оштемпльовані українським Тризубом, типу Харків I, Катеринослав I та Одеса I-IV. На них поверх Тризуба було зроблено наддрук „Русская почта” та „10.000 руб. або „20.000 руб.”.

Большевики з свого боку р. 1918 випустили в Харкові окупаційні пошті марки : на російських марках, оштемпльованих Тризубом типів : Харків I, Київ II й III та Катеринослав I, було зроблено наддрук : „РУБ”.

Р. 1922 в Києві, окупованому більшовиками, було випущено нові марки двох типів : 1) на російських марках ощадної каси в 5 коп. було зроблено надруки : „7500”, або „8000”, або „15000”. 2) на совітських марках 1921 р. було зроблено надруки : „У.С.С.Р.” та „7500” на марці в 100 р., на марці в 250 р. теж „7500” та на марці в 1000 р. „22.500”. Це в перший раз, що совітський уряд означив на марках нову совітську державу — „Укр. соціал. совітську Республіку”.

Наступного 1923 року совітський уряд видав серію поштових марок для України в українській мові з написом : „С. С. Р. Р.”, „пошта”, „Допомога голодуючим”, в карбованцях. Марки були виготовлені в українському стилі німецькою державною друкарнею в Берліні.

Для повноти історії треба згадати тут і про псевдоокупаційні марки з наддруком польської орлиці на українських марках-шагах, що невідомо коли, ким і для кого були видані. Їх мається аж 15 в трьох барвах : чорної барви орлиця з валютою в „2 гр.” на марках в 10, 20, 30, 40 та в 50 шагів; фіялової барви з валютою в 5 гр. на тих же марках та червоної барви з валютою в 10 гр. на тих же марках. В нашому розпорядженні є всі 15 марок та ще й з схвальшованими поштовими штемплями. Це видання, як справедливо зазначає каталог Зенфа, є чисте « Schwindelausgabe » !

Нарешті за новітньої окупації України німецькими військами Гітлера, р. 1943 було випущено німецьким урядом окупаційні марки для України — німецькі марки від 1 до 80 фенігів з портретом Гітлера, на яких було зроблено друкарським способом наддрук « Ukraine ».

Не дивлячись на те, що уряд УНР змушений був залишити територію України з кінцем 1919 р., а потім вдруге р. 1920, українські поштові марки з Тризубом вживались на Україні, не вважаючи на

окупацію її території ворожими військами. З документів, що ми розпоряджаємо (поштові грошові перекази або фрагменти їх, конверти) можна бачити, що укр. марки були в ужитку в багатьох місцевостях до кінця 1919 й початку 1920 р.; наприклад, знаходимо такі дати на поштових штемплях : Ямпіль (Поділля) — 29.11.19, Голованевск—2.12.19, Константиноград—8.10.19, Каменец—28.10.19, Одеса—15.10.19, Окна Под. — січень 1920, одне подільське місто, назву трудно розібрати—2.4.1920). Але як не дивно, найпізнішу дату подає поштовий штемпель Харкова—16.10.1920, себ то вже за большевицької влади.

Б. Історія поштових марок Західної України.

Видання поштових марок Західної України почалось після проголошення державної самостійности — 1 листопаду 1918 р. Першими було видано у Львові благодійні марки — серія з 4-х австрійських марок в 3, 5, 10 та 20 гелерів з наддруком герба кн. Льва Галицького (геральдичний лев) з написом навколо : „Західно Укр. Народня Република”. В ужитку були вони тільки у Львові один день.

Майже водночас з цими спеціальними марками в Коломиї були видані перші поштові марки загального характеру, теж таки не оригінальні, але австрійські марки, видання 1917 р., на яких було зроблено наддруки „УКР. Н. Р.”, а під цим валюта : „5” на марці в 15 гел., „10” на марці в 3 гел., в 6 гел. та в 12 гел.

Тогож 1918 р. в Коломиї було видано й вжито в якості поштової марки наліпку для рекомендованої кореспонденції — чотирьохкутник рожевого папіру, незубкований, обрямований з написами : „П. Укр. Н. Р. 30 сот.” та таку ж наліпку в 50 сот.

В наступному 1919 році було видано кілька серій марок з різними наддруками на австрійських та боснійських марках, а саме :

а) в Станіславі 18 березня 1919 р. було видано :
аа) серію марок з наддруком „Пошта Укр. Н. Реп.” на австрійських марках, вид. 1916/18 р. : від 3 гел. до 80 гелерів з наддруком „шагів” та від 1 до 10 корон з наддруком „гривня” (1 кор.), „гривні” (2-4 кор.), „гривень” (10 кор.), всього — 20 штук.

бб) серію поштових марок з тими ж наддруками на австро-угорських марках польової пошти, вид. 1917 р. від 1 гел до 4 кор. — 19 шт.

вв) Серію марок з тим же наддруком на австро-угорських марках 1918 р. в 10, 20 та 45 гел.—3 шт.

гг) Серію марок з тим же наддруком на австрійських порто-марках — 1917 р. в 15 шагів на 36 гел. та 50 шагів на 42 гел. — 2 шт.

дд) Серію марок з тимже наддруком на австро-боснійських порто-марках, вид. 1904/1908 р. від 1 гел. до 50 гел., всього 12 штук.

б) В Станіславі того ж року було видано ще :
1) серію марок з наддруками на австрійських марках польової пошти 1917 р. : „Пошта Укр. Н. Реп.”, під цим написом по обох боках марки нова валюта від 2-х до 10-ти гривень і внизу 2 великих зірки, разом 7 штук. 2) Серію з тимже наддруком на австрійських порто-марках 1916 р. з валютою в 1 гривню на 1 кор. та в 5 гривень на 5 кор., разом 2 марки.

в) Нарешті в Станіславі р. 1919 було видано єдину серію поштових марок з наддруком Тризуба (білий Тризуб на чорному гербовому щиті) й літерами в кутах Тризуба : „З. У. Н. Р.” на австрійських марках 1916/19 р., разом 18 марок.

Це була єдина серія, на якій було позначено державний герб соборної України. Зате напис літерами „З. У. Н. Р.” документально засвідчив розрив між соборною УНР та відділення Галичини в Західно-Українську Народню Республіку, що сталося в 1919 р., коли диктатор Зах. України, Др. Петрушевич переїхав до Станіслава. Означені вище серії поштових марок були в обігу короткий час, бо вже

16.7.1919 значна частина Західної України була окупована польським військом.

Після того, вже закордоном було видано серію цілком оригінальних поштових марок в 10, 20 та 50 сотиків та в 1 й 10 корон. Напис на марках „Українська Народня Республіка” свідчив про соборну УНР., але вміщення в центрі марки не єдиного герба — Тризуба, а трьох гербів разом : вгорі Тризуба неправильної форми, під ним герба Київа (арх. Михаїл) та герба Львова (лев), а також означення валюти в сотиках та коронах (австрійська валюта), а не в шагах та гривнях, цілком протирічить назві держави, іменем якої марки були видані. Ці марки не були в офіційному вжитку на пошті.

Що торкається окупаційних марок Західної України, то їх випустила тільки Румунія в червні 1919 р. Це були : а) австрійські поштові марки 1916/18 р. з румунським наддруком : „С. М. Т.” в рямці; під ним означення валюти : в 40 г., в 60 г. та в 1 кор. 20 г.; б) австрійські порто-марки з тим же наддруком та в) австрійські тимчасові порто-марки з тими ж наддруками й валютою. Румунські окупаційні марки були в ужитку населення Покуття, південної Галичини та Буковини після обсаження їх румунським військом р. 1919.

Польща що обсадила решту Західної України, не випустила окупаційних марок, бо вважала заняту територію Західної України за частину Польщі, від якої ця один час була звільнилась.

В. Історія поштової марки Карпатської України.

Року 1938 Карпатська Україна, нарешті, дістала давно обіцяну Чехословенським урядом автономію, але події склались так, що вже в січні 1939 р. за прикладом Словаччини, що відділилась від Чехії та проголосила свою незалежність, Карпатська Ук-

раїна через свій репрезентативний орган — Центральну Українську Раду — проголосила в Хусті незалежність Карпатської України. На память цієї події було виготовлено спеціальний поштовий штемпель в жовтоблакітних барвах, яким штемплювались чеські поштові марки, з таким текстом : „Хуст. Центральна Українська Рада”. 21.1.39 р.”.

Того ж року, коли мались відбутись перші конституційні збори державного Сейму Карпатської України, чеський уряд виготовив спеціальну поштову марку для Карпатської України : малюнок для неї було запозичено з чеської поштової марки в 60 галірів червоної барви, на якій містівся знімок старої деревляної церкви в Ясині. Марка була видана в блакітній барві, в 3 корони з написом вгорі : „Карпатська Україна” та з датою вдоліні „1 сойм „2.3.1939”. Ця марка була в ужитку в Хусті на пошті в день засідання Сейму — 15.3.1939 р. Для оштемплювання пошта виготовила спеціальний штемпель з датою : 15.3.1939 та написом „Хуст - Chust. Відкриття першого Сейму”. Листи й листівки з цією маркою мають велику ціну (в Празі — 2-3 тис. корон).

*

**

Важливі історичні події державно-політичного характеру, що їх пережила Україна в 1918-1920 рр., відбилися, як бачимо, на українських поштових марках, що їх і зафіксували та задокументували в своїх образах, формах, типах, надруках та поштових штемплях. Тому то поштові марки України, крім їх матеріальної цінности, як предметів високого філятелістичного інтересу, мають ще більшу ціну, як історичні документи, що відбили на собі добу відновлення давньої державної незалежности України та героїчної боротьби українського народу з сусідами, ворогами цієї незалежности. Українські поштові марки достойні того, щоб ми їх збирали, класифікували й вивчали.

II. Детальний опис поштових марок України.

Цей відділ присвячено класифікації та детальному опису українських марок, їх типів та форм наддруків.

І. Як було вже подано вище, першими були випущені в Києві в липні р. 1918 оригінальні українські **марки-шаги** роботи гравера Нарбута, виготовлені в друкарні Кульженка в Києві. Серія цих марок складається з 5-ти екземплярів в 10, 20, 30, 40 і в 50 шагів. Вони були виготовлені на білому або жовтоватому папері, тонкому, прозорому (0,045 мм) та товщому (0,055 мм), без зубців, різані і без водяного знаку.

а) **Марка в 10 шагів** світло - гнідо - жовтої барви кількох відтінків. На марці написи : вгорі — „Українська Народня Республіка”; в середині марки вміщено стилізований Тризуб, що нижньою частиною стоїть на північній земній півкулі, там, де лежить Україна. З обох боків Тризуба — стилізовані квіти. Вдолині напис „10 шагів 10”.

б) **Марка в 20 шагів** темно - гнідої барви. В горі напис, як в першій марці. Середина — у витягнутому колі — голова молодого українського селянина, що держить в лівій руці косу; перед обличчям селянина малий стилізований Тризуб. Вдолині напис : „20 шагів 20”.

в) **30 шагів**. Основна барва — блакитна з відтінками — блакитно - фіяловим та зелено - блакитним. Марки останньої барви — рідкі. Вгорі марки напис „30 шагів 30”, вдолині „Українська Народня Республіка”. Середина марки — у восьмикутній укр. стилю рамці голова української дівчини, уквічана вінком з українських квітів. В горішніх рогах рямки — стилізовані малі Тризуби, в нижніх символи пошти (поштові трубки).

г) **40 шагів**. Барва зелена. Вгорі напис „Українська Народня Республіка”. Середину у вінку з

укр. квітів займає великий стилізований Тризуб на ясному фоні. Вдолині напис „40 шагів 40”.

д) **50 шагів** червоної барви. Вгорі посередині марки стилізований поштовий символ, біля нього на 41 марці аркуша в 100 марок червона крапка. В середині у великому вінку з укр. квітів великими цифрами напис : „50”, під ним „шагів”. Вдолині марки напис „Українська Народня Республіка”.

Кількість виданих марок цієї серії — точно невідома, але з огляду на кількість вжитих на поштових переказах та інших цінинах одного Поділля вона не була мала.

В кінці 1918 р. ця серія була озубкована (11½). Трапляються оштемпльовані в Полтаві, Києві, Одесі.

II. В липні 1918 р. уряд гетьмана Скоропадського видав розпорядження про оштемплювання державним гербом України — Тризубом російських марок, що до того часу вживались в Україні. Вже було зазначено причини, які потягли за собою утворення великої кількості форм, типів та способів накладання штемпів Тризуба на російські поштові марки та інші поштові цінини. Операція оштемплювання була закінчена з кінцем жовтня 1918 р., але випадки появи нових наддруків Тризуба траплялись і пізніше. В Києві та в Полтаві були оштемпльовані марки російської каси в 1, 5 та в 10 коп., юбілейні поштові марки на ославу 300 - ліття царської династії Романових, в Херсоні було видано серію марок з нового типу Тризубом, у Вінниці було оштемпльовано марки уряду Керенського і т. д.

Каталог совітської філіателістичної Асоціації 1927 р. нарахував та описав — 84 основних типи та 39 варіантів Тризуба, разом — 123 на російських поштових марках і 17 типів на російських поштових листівках, конвертах тощо. Каталог Зенфа 1941 р. нараховує 110 типів Тризуба на поштових

марках. Каталог Міхеля 1941 р. описав 15 основних та 33 варіанти Тризуба Поділля, та ще 9 типів провінційальних поштових урядів, разом — 41 основний тип та 33 варіанта, отже — **74 типи Тризуба**. Каталог товариства німецьких збірачів українських марок 1942 р. описує: 24 основних типи та 10 варіантів головних міст, 22 основних та 40 варіантів Поділля та 31 тип провінційальних поштових урядів, разом **127 типів** та варіантів Тризуба.

В передмові до совітського каталогу видавець „Совітський Філятеліст” описує методу, якої вжив Український Відділ Сов. Філятелістичної Асоціації при складанні свого каталогу: „Український Відділ С. Ф. А. протягом 3-4 останніх років стяг з цілої України й переглянув велику кількість поштових переказів тієї доби. Йому вдалося зібрати й вивчити офіційні документи поштового уряду, що стосуються до марочної емісії, познайомитись особисто й листовно зо всіма найповнішими збірками українських марок як в ССРСР, так і закордоном, та виготовити на підставі цього матеріяла спеціальну монографію про марки України”. І далі: „Для детального виготовлення клішів до каталогу прийшлося від руки й фотографічним шляхом з витравленням фону марок накреслити всі наведені в каталозі Тризуби в їх натуральну величину, зберігаючи всі найменші індивідуальні особливості кожного з них в оригіналах, щоб дати можливість читачам, що будуть користуватись нашим каталогом при збиранні марок України, легко розпізнати підробку від оригіналу та свідомо розібратись в деталях того або іншого герба — Тризуба”. З наведених цитат видно, що Укр. Відділ С. Ф. А. в основу праці по встановленню різних типів та варіантів Тризуба поклав вивчення оригіналів українських марок, вже зужитих, оштепельованих поштовими штемплями. Тим часом, не кажучи вже про те, що часто поштові штемплі чорної барви,

подібної до барви наддруків Тризуба, сильно притиснуті й добре омащені барвою, роблять неясним відтиск Тризуба на марці, штемплі Тризуба, надто деревляні або гумові, що притискувались ручним способом, як одинарні, так і 5-ти, 7-ми й 20-тикратні (Полтава) часто давали на марці попсований відбиток, мало подібний або й цілком неподібний до оригіналу, або ж давали його варіант. Доказів цьому знайдемо багато як в совітськму, так і в інших каталогах. В правдивості наведеного можна пересвідчитись глянувши, наприклад, на марки в нерозрізнених четвертинах чи й половинах цілого аркуша, наліплених на поштових переказах Поділля. Наприклад, Тризуб, яким було оштепльовано марки в 50 коп. чи в 1 руб., навіть найчистіший з подільських Тризубів — Винницький, часто утворював кілька нових типів чи варіантів, які й подано в совітському каталозі під ч.ч. 8, 10, 11, 12, 13, як нові типи.

Принявши це на увагу, ми мусили наново перевести детальний аналіз поданих совітським та іншими каталогами зразків типів та варіантів Тризуба на підставі оригінальних матеріалів, що ми розпоряджаємо, щоб цим шляхом встановити розподіл основних типів та варіантів Тризуба на російських поштових марках. При цьому ми керувались такими засадничими міркуваннями. Каталоги змішують терміни: **основний тип, варіант, хибодрук**, чим тільки збільшують неясности й непорозуміння. На нашу думку, під **основним типом** Тризуба належить розуміти цілком оригінальний Тризуб, що лінійною формою, величиною, способом і деталями виконання дає нам образ Тризуба, неподібний до інших його образів (наприклад, типи Київ I і Полтава). Як що ж даний образ Тризуба загальною формою та способом виконання подібний до іншого образу, лише в деяких дрібних, неважних деталях дає варіації, наприклад, не так

накреслену лінію, або — трохи нижчий, вужчий чи менший, то це буде не новий тип, а **варіант** основного типу. Що ж торкається **хибодрука** та різниці між ним та варіантом, то тут належить звернути увагу на характер походження цієї різниці. В більшості випадків різниці між варіантом та основним типом, так би мовити, органічного характеру: виготовляючи рисунок Тризуба чи по його зразку штемпель, навмисно чи через недогляд зроблено помилку в порівнянні до зразку основного Тризуба. Відтиснутий цим штампем Тризуб дає варіант основного типу. Як що ж причиною „варіації” в образі відтиснутого Тризуба буде не-навмисна помилка того, хто виготовляв зразок, або того, хто виготовляв штемпель, або як що справно виготовлений штемпель дає з самого початку його вжитку чи згодом, попсований, якусь варіацію в порівнянні до основного типу або до його варіанта, то такі варіації в образі витиснутого Тризуба чи хиби треба вважати за **хибодруки** (наприклад, червона крапка на 50-ти шагах, про що була вже мова вище).

Після цих попередніх завважень, переходимо до опису й аналізу різних типів та варіантів Тризуба.

1. **Київ I**. Основний тип — малий Тризуб в одну рису. Штемпель гумовий, одинарний, п'ятерний, 7-рний або 10-рний. В многократних штампелях не всі Тризуби однакові в деталях, є деякі дрібні варіанти. Штемпель накладався ручним способом, що теж сприяло появленню варіацій. Основна барва Тризуба — фіялова, світла й темна, іноді змішана з чорною, або сіро-чорна, блакітно-сіра й зелена. До варіантів основного типу Київ I каталог 1942 р. зараховує типи Чернигова I (чорна барва), Клишів (зелена барва), Житомира I (фіялова); а ми ще додамо типи Березної та Злинки. Таким чином

одержимо : **Київ I**, як **основний тип** та до нього **5 варіантів**.

2. **Київ II**. П'ятерний ручний гумовий штемпель, що дає великого по формі Тризуба в п'яти образах, які різняться між собою по висоті чи ширині Тризуба та по різно проведеним в деталях рисам долішньої половини Тризуба. Ці варіанти в 5-рному штемплі, звичайно зазначають літерами a, b, c, d, e; з них Тризуб — e — найбільший, найширший і найвищий, його можна вважати за **основний** тип для Києва II. Останні — 4 треба вважати на варіанти основного типу. Основна барва 5-рного штемпля-фіялова різних відтінків. Як виключення зустрічаються ще барви : блакитна, чорна, зелена й червона. Штемпель накладався ручним способом. П'ятерного штемпеля Київ II було вжито для оштемплювання копійкових марок від 1 до 70 коп. включно.

Для оштемплювання рублевих марок було вжито одинарних штемплів основного типу або варіантів його, а також і нових варіантів : f, що відрізняється від основного типу тим, що має ширший і коротчий хвіст Тризуба, g, подібний до варіанта b, в 5-рному штемплі з деякою варіацією ліній долішньої половини Тризуба. Крім того каталоги відносять до варіантів основного типу ще такі штемплі, вжиті для оштемплювання копійкових і рублевих марок : bb, подібний до варіанта b, але має зламану середню рису, кусочок якої відбивається на образі Тризуба; ee, подібний до варіанта e, але має кольорову крапку всередині лівого крила Тризуба; нарешті, gg, подібний до варіанта g, але має на зовнішньому боці правого крила Тризуба кольоровий придатак. Придатак у формі кольорової крапки біля лівого боку хвоста Тризуба має також штемпель a, в п'ятикратному штемплі, але цього варіанта складачі каталогів якось

не помітили. Описані вище „варіанти” основного типу Київ II дають такі дрібні ухили від основного типу, що їх ніяк неможна вважати за основні типи. Частина їх, що мають хиби органічного характеру (а, b, d, e та g), можна віднести до категорії варіантів, решту ж (aa, bb, ee та gg) треба вважати за **хибодруки**, бо їхні варіації залежать від попсування штемпля або від способу його накладання.

З цих мотивів ми приймаємо для Києва II **один лише основний**, характеристичний тип С, третій, середній Тризуб в 5-рному штемплі. До нього додаємо ще показаних вище **6 варіантів та 4 хибодруки**.

До основного типу Тризуба Київ II досить подібний Тризуб м. Почаїва, який совітський каталог зарахував до категорії основних типів. Тризуб Почаїва, за зразком цього каталогу, має подібну форму й барву й відрізняється тільки тим, що в правому крилі не має поперечної лінії та ще дає невелику варіацію в долішній частині Тризуба. На цій підставі Тризуб Почаїв можна зарахувати до варіантів Києва II.

3. Київ III. Для Києва III було виготовлено штемпель літографський, що дав найбільш подібний до офіційного державного герба, роботи Нарбута, тільки без стилізованого вінка. Тризуб складається з трьох ліній, з яких середня — товща, зовнішні тонші. Розположені рівнобіжно, вони накреслюють форму Тризуба. Усі лінії ясно відбиваються на легко притиснутих Тризубах, але на дуже притиснутих лінії зливаються в одну товсту лінію. Барва Тризуба — чорна, друкарська, але трапляються Тризуби чорно-руді або й руді барви. Спосіб штемплювання — механічний, літографський. Тип Києва III має два варіанти не органічного характеру: 1) праве крило Тризуба нагорі урізане, не гостре, як ліве крило; в 2) варі-

янті праве крило має вгорі перебіту зовнішню лінію. Типа Київ III було вжито тільки на київських поштових урядах. В наслідок цього марки з цим Тризубом трапляються тільки з поштовими штемплями Києва. Їх — небагато, хоч каталоги чомусь оцінюють їх дешево, особливо рублеві валюти. Отже для Києва III ми нараховуємо **1 основний тип та 2 - хибодруки.**

4. **Київ IV.** Каталоги не зазначили ще одного типу Києва (може тому, що не мали зразка), який ми називаємо **Київ IV.** Своєю формою він нагадує тип Києва III: Тризуб також складається з 3-х ліній, але в цьому типі середня лінія — вужча, а дві бічні відступають трохи далі від середньої; звороти в середній частині крил Тризуба більші й ясніші; переплетення ліній в долішній частині Тризуба ширше й краще, хвіст Тризуба під долішньою основою Тризуба — ширший і не такий спичатий, як в типі Києва III. Все це надає цьому типові особливої чіткості й краси. Поки що цей тип знайдено на зубкованій марці в 3 коп. новій та на різаних марках в 1 руб. на фрагменті поштового переказу з поштовим штемплем Житомира з 31.8.1918 р. Це може свідчити про те, що він, можливо, був пробним штемплем для Києва III і пізніше був у Києві замінений простішим штемплем Києва III. В нашому розпорядженні маютья невжита на пошті зубкована марка в 3 коп. та 2 марки в 1 руб. різані, оштемпльовані в Житомирі.

5. **Київ,** так званий „міністерський” тип. Тризуб цього типу — дуже оригінальної, своєрідної форми, що має знаки стародавнього стилізованого Тризуба. Описати його тяжко. Барва надруку — чорна й червона. Каталог 1942 р. оповідає, що тим Тризубом було в Києві оштемпльовано цілу серію російських марок, виданих р. 1913 в пам'ять 300-ліття юбілею царської династії Романових,

„на прохання” якогось полк. Герасимова. Чи вживались ці марки, як звичайні поштові знаки, чи були вжиті в цілях утворення філіателістичних цінностей, точно невідомо.

6. На тій же серії російських поштових марок було зроблено офіційно наддруки Тризуба типу Київ II (варіант g та хибодрук gg). Так оштемпльовані марки, дійсно, вживались на пошті, доказом чого є поштові штемплі з датою їх вжитку.

7. **Полтава.** Тризуб полтавського типу має оригінальну форму найменшого по величині Тризуба, так званого „плетеного” чи ажурного: дві тонких лінії, йдучи рівнобіжно до середини образу, потім в долішній частині переплітаються на лінії основи, даючи 2 варіанти: середній зуб проведено однією частиною так, що в першому варіанті права частина лінії, що утворює хвіст, проведена поверх лінії основи Тризуба, а в другому — ліва. В цілому Тризуб Полтави робить гарне враження своєю пропорційністю та оригінальністю. Обидва варіанти всі каталоги вважають за 2 основних типа, хоч правильніше було б один з них — перший чи другий — все одно, вважати за основний тип, а другий — за його варіант. Наддрук полтавського Тризуба зроблено металевим штемплем, одинарним, п'ятерним або 25-рним (на копійкових марках), в останньому випадкові ціла четвертина аркуша в 100 марок за одним разом діставала наддруки Тризуба. Нам довелося бачити четвертину аркуша марок в 7 коп., на якій 25-кратний штемпель було притиснуто так, що лише частина марок була оштемпльована, решта ж лишилась без Тризуба. Барва для полтавського Тризуба була вжита різних кольорів: фіялова, чорна, мішана фіялово-чорна й рідко блакитно-зеленувата. I-й варіант має всі ці барви, для II-го було вжито лише чорної барви.

Цими штемплями в Полтаві було оштемпльовано марки російської ощадної каси в 1,5 та в 10 коп. Марки з полтавським Тризубом мають високу каталогову ціну.

8. Харків. Штемплі Тризуба, виготовлені в Харкові, 3-х розмірів : малого, середнього й великого, але однакової зовнішньої форми. Перший буває двох розмірів : вузчий і вищий або ширший і нижчий. Тризуб — однолінійний з загостреними вгорі й поширеними посередині зовнішніми крилами. Штемплі — металеві. Основна барва — чорна; фіялової барви вжито для проби або новодруків. Малого Тризуба вжито для оштемплювання копійкових марок; оштемплювання цим Тризубом рублевих марок вважається за філітелістичний трюк або й за хвальшування. Середнього й великого Тризуба вжито для оштемплювання рублевих і рідко копійкових марок; великого Тризуба бачимо тільки на рублевих марках та на марках в 1, 2 і в 15 коп.

Хоч 3 розміри харківського Тризуба в основних рисах між собою дуже подібні, але різний розмір їх (середній приблизно в 1½ рази більший, а великий — в 2 рази більший за малий тип) дає основу визнати, що харківський Тризуб має I, II і III основні типи.

Совітський каталог 1927 р. додає до цих типів ще 4 типи : Харків - IV (3-й поштовий уряд), V (5-й пошт. уряд), VI (залізничний двірець) та VII (зал. двірець, т. II). Але ці штемплі не більше, як варіанти малого й середнього типу. Тому ми для Харкова приймаємо лише I, II та III основні типи та до них 3 варіанти.

9. Катеринослав. Штемплі Тризуба, вжиті в Катеринославі, поділяються на два основних типа : I — малий Тризуб, однорисий, де в чому подібний до типу малого Харкова I, тільки нижчий

і менший; II-й — подібний до першого, але втричі більший, в чотириохкутній рямці, дворисий. Першого вжито для оштемплювання копійкових марок п'ятерним штемпем, а великого — для рублевих марок одинарним штемпем. Основна барва — чорна, але трапляється іноді сіро-фіялова барва на 3 р. 50 коп., фіялова й червона на 1 коп. та на різаній в 1 коп.; марки в цих барвах дуже рідкі й високо оцінені.

10. **Одеса.** Штемплі Тризуба, виготовлені й вживані в Одесі для оштемплювання рос. поштових марок, поділяються на дві основні групи: Першу групу складають I, II та III типи, які відрізняються від другої групи (IV - X типи) не тільки формою Тризуба, ба й способом оштемплювання: I та II тип вжито механічним, друкарським способом, III — литографським способом при допомозі 10-тикратного штемпля. Для II-ї групи вжито металевих однократних штемплів ручним способом.

Що до форми, розміру та інших характеристик ознак Трузубів Одеси, то вони складають три групи: I - III, IV - VIII та IX - X типи. В першій групі тип I має малий Тризуб, виконаний в дві рівнобіжні ясні тонкі риси, що надає йому виду сплетеного Тризуба дуже гарної форми. Типи II та III виконано в одну товщу рису також малого розміру, як і тип I, але іншої форми. При виготовленні 10-тикратного штемпля було допущено хиб у формі поодиноких Тризубів I-го типу, так що наприклад, на 1-й, 20-й, 80, 81, 90 та 91 марках 100 маркового аркуша маються хиби у вигляді недоробленого правого крила Тризуба, або урізаної половини хвоста, перерваних чи подвійних ліній тощо. На 6-й та на 59-й марці II типу — перебите праве крило Тризуба або штемпель Тризуба порізаний білими лініями; у III типа на 28 марці зверху перебите то праве, то ліве

крило Тризуба. Ці варіяції каталог 1942 р. називає хибодруками, а інші каталоги й не згадають про них.

Тризуби другої групи, типи IV, V, VI, VII та VIII значно більшого розміру, ніх перші 3 типи, надто останні чотири. В цих типах Тризуб виконано в одній рисі, а типи IX та X в третій групі — в двох рисах, що переплітаються на долішній рисі Тризуба, переходячи її в типі IX правою частиною середнього зуба, а в типі X-му — лівою. Барва одеських Тризубів чорна, друкарська. Спосіб оштемплювання у типів IV-X — ручний. Всі каталоги визнають для Одеси 10 основних типів Тризуба. На нашу думку, щоб бути послідовним, належить розділити типи Одеси на три категорії та визнати за основні типи: I, II та III першої категорії, IV-й другої категорії і до нього 4 варіанти, та IX-й третьої категорії і до нього 1 варіант (X). разом було б для Одеси: **5 основних типів, 5 варіантів до них та 9 хибодруків.**

11. Поділля. Найбільш типів та варіантів Тризуба дала Подільська поштова округа з тої причини, що штемпелі виготовлялись та накладались не тільки в губерніяльному поштовому уряді — Каменці, але й за дозволом цього уряду багатьма провінційними поштовими урядами міст та містечок Поділля (Винниця, Проскурів, Краснопілка, Летичів, Немирів, Балта, Березовка, Немія й багато інших). Спеціалісти подільських наддруків нараховують більше 50-ти типів, що відрізняються між собою своєю формою й розмірами. Бажаючи уточнити різниці типів та їх варіантів, спеціалісти, надто совітські, занадто вже щедри були, розшукуючи та встановлюючи різні типи Тризубів і не звернули уваги на те, що їхні, ніби то нові типи, повстали не органічно, лише в наслідок неуважного оштемплювання або пошкодження штемплів.

Штемплі для подільських Тризубів виготовле-

но з дерева або гуми, тільки один штемпель — Винницький — був металевий. Барва наддруків чорна або чорно-сіра, друкарська, що проходить наскрізь марку. Цим відрізняються правдиві наддруки Тризубів від схвальшованих. В пізніших наддруках Поділля трапляється темно-фіялова барва з металевим відблиском (Винниця).

Тому, що Поділля лежить на Заході Великої України й довший порівнюючи час поживало відносного спокою, з цієї причини регулярний поштовий рух тут був далеко більший в порівнянні до земель Лівобережжя й центральної України. Потреба в поштових марках для оплати листовної кореспонденції, грошових поштових та телеграфних переказів була надзвичайно велика. Для задоволення її, і то негайно, й було дано дозвіл оштеплювати не тільки поштові марки, але взагалі всякі поштові цінники та всякі марки, що надавались до вжитку на пошті (наприклад, марки уряду Керенського). Щасливою нагодою велика кількість надруків Тризуба на поштових переказах та фрагментах їх була зібрана й своєчасно вивезена за межі України пок. Є. Вировим та послужила основою для класифікації їх.

Немає жадної можливості подати тут опис усіх типів та варіантів подільських Тризубів. Тому ми обмежимося тільки переглядом та критичними увагами що до класифікації їх, прийнятої совітським та німецькими каталогами. Совітський каталог 1927 р. нараховує 56 типів подільських Тризубів, а німецький каталог 1942 р. — 18 основних типів та 36 варіантів до них. Аналізуючи форми й окремі прикмети кожного з цих типів та варіантів, приходимо до висновку, що багато типів треба відкинути на тій підставі, що вони не мають органічного характеру, се б то виконані не окремими оригінальними штемплями, а з'явилися в наслідок псування оригінальних типових штемплів або в наслідок

поспішного чи неуважного накладання цих штемплів. Це явище яскраво підтверджується поштовими переказами та їх фрагментами. На цій підставі маємо повне право деякі подільські наддруки Тризуба виключити зовсім з класифікації Тризубів Поділля, а деякі перенести до категорії варіантів. Наприклад, в німецькому каталозі показано Тризуб Винниці й окремо штемпель, тип **Ia**, як основний тип. Тим часом штемпель Винниці подано неправдивий, такого не існує зовсім, а штемпель **Ia** — і є правдивим штемплем Тризуба Винниці. Далі в тому ж каталозі подано варіанти до типу **Ia** під знаками : Iaa, Ib, II, IIIa, IIIb, IIIвв, IV й Д. (в групі XVII). В совітському каталозі ці варіанти подано під числами : 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15. Між тим хоч ці варіанти й мають деякі ухили від основного типу Винниці, але на підставі документальних даних, що маємо, можна переконатися, що штемпелем для цих варіантів послужив основний штемпель Винниці, а не якісь нові типові штемплі. Тому ми виключаємо ці варіанти з класифікації Тризубів Поділля, залишаючи тільки основний тип Винниці під назвою : Винниця тип I.

Щоб не завдавати зайвої праці читачеві порівнянням різних типів та варіантів подільських Тризубів (хоч для бажаючих поглибити ознайомлення з ними це була б цікава й повчаюча праця), значимо коротко, що на нашу думку, подільські Тризуби належить поділити на — **18 основних типів та 7 варіантів до них.**

Крім описаних вище 11 груп наддруків Тризуба, ще й інші поштові уряди виготовили штемпелі Тризуба різних форм і типів, які однак були менше розповсюджені, ніж Тризуби першої групи.

12. Чернигів. Один тип Чернигівського Тризуба було вже описано вище, як варіант до типу Київ I. Другий тип Чернигова теж не самостійний :

його утворив Тризуб, що ним було оштемповано російські поштові листівки в 3 коп. (рос. орел в рямці), та в 5 коп. (орел Керенського без корони), з означенням під Тризубом нової такси в 10 коп. Для Чернигова цей штемпель було змінено так, що означення нової такси під Тризубом було зрізано, але так невдало, що $\frac{1}{3}$ напису лишилась на штемплі і відтискувалась разом з Тризубом на марках. Штемпель однократний, ручний, гумовий. Барва водянисто-фіялова або сіра. Форма Тризуба — оригінальна, в одну досить товсту лінію. Ним було оштемповано російські марки в 3 р. 50 к., видання 1904 р., а також зубковані марки в 1, 2, 5 і 25 коп. та в 10 руб., різані в 2 і 3 коп. та в 3 р. 50 к. і в 5 руб.

13. Житомир. За каталогом совітської Ф. А., крім зазначеного вище варіанта типу Київ I, в Житомирі було вжито 2-х оригінальних типів Тризуба, з яких один (другий) подібний до Катеринославського великого типа, а другий, трохи менший, уявляє якийсь явно попсований штемпель. Цим штемпелем було оштемповано чорною барвою тільки 3 марки : зубковані в 5, 20 та в 20/14 коп. та й то тільки одиниці. Великий штемпель Житомира (ч. 3), ручний, гумовий, однократний був частіше вживаний; ним були оштемповані фіяловою барвою марки в 15, 20, 25 і 50 коп, в 10/7 та в 20/14 коп. та незубковані в 15, 70 к. та в 1 руб., але теж в незначній кількості.

14. Здолбунове. Штемпель Тризуба, вжитий в Здолбунові, утворив Тризуб найбільш оригінальної та найпримітивніше стилізованої форми : він уявляє три товстих, коротких зуба, з яких середній кінчається на середній поперечній рисі, а два крайні сходяться в долині й утворюють хвіст Тризуба. Барва темно-фіялова з металевим відтінком. Цього штемпеля було вжито тільки на двох різаних марках в 1 та в 7 руб.

15. **Сарни.** Тризуб, вжитий в містечку Сарнах (Волинь), двох різних типів. Перший тип уявляє теж досить примитивний стилізований Тризуб, що складається з середнього загостреного зуба, що переходить через увесь Тризуб, утворюючи його кінець і хвіст, та двох бічних зубів, подібних до списів, що долішніми кінцями своїми спіраються на середню товсту рису-основу Тризуба. В такому вигляді Тризуб своєю формою нагадує трьохзубний давній спис. Штемпель ручний, металевий, одинарний; барва чорна, блискуча, або фіялова. Ним було оштемпльовано лише 3 марки: зубковані в 70 коп. (12 штук), в 7 руб. (дві-три штуки) та різана 1 коп. (6 штук). Другий тип Тризуба в горішній частині подібний до одного з типів Поділля, але долішня частина його цілком попсована й складається з кількох рис, неприпасованих так, щоб утворити основу й хвіст Тризуба. Штемпель ручний, деревляний, барва чорна неблискуча. Цього штемпеля було вжито для оштемплювання зубкованих марок в 15, 20, 35 коп. та в 7 руб. і різаних в 1 коп., 70 коп., та в 1 руб.

16. **Овруч (Вол.).** В Овручі було вжито оригінального типу Тризуба гарної форми, сплетеного з двох тонких рис. Штемпель ручний, металевий, однократний. Барва чорна, неблискуча. Цим штемпем, на жаль, було оштемпльовано тільки одну марку зубковану в 50 коп.

17. **Новобілиця (півд. Могилівщина).** Штемпель Новобілиці знов дає зразок примитивно-стилізованого, одного з найбільш невдалих Тризубів. Він ручний, деревляний, однократний, може тому й вийшов він такий невдалий та ще при ручному способі накладання; він давав при оштемплюванні грубі риси, які часто зливались в одну, тяжко розпізнану пляму червоної, червоно-бурякової чи фіялової барви. Цим штемпелем оштемпльовано ро-

сійські поштові марки-зубковані в 2, 3, 5, 15, 25, 50 та в 10/7 коп., та в 1 руб., і незубковані в 2 й 3 коп.

18. Херсон. Описуючи типи одеської поштової округи, советський каталог не згадує про гарний, мистецьки виконаний штемпель Тризуба, яким в Херсоні було оштемпльовано російські марки. По своїй формі Тризуб Херсону займає середнє місце між штемпелем Полтави та Одеси т. І: він більший за полтавського, але вужчий і вищий за одеського; так само, як ці два штемпелі, він дає образ Тризуба, сплетеного з двох ліній, що разом з іншими прикметами надає йому елегантної шляхетної форми. Штемпель одинарний, металевий; оштемплювання переведено друкарським способом. Барва — червоно-кармінова ясна. Цим Тризубом було оштемпльовано марки: зубковані — в 7 руб., вид. 1904 р., в 2, 7, 10, 14, 15, 25, 50, 70, 10/7 та 20/14 коп., та рублеві в 3 р. 50 к., 7 і 10 руб., різані — в 1, 2, 3, 5, 15, 35, 50 та в 70 коп., та ще в 3 р. 50 к. і 5 руб. Марки з цим Тризубом вживались тільки в межах Херсону та у великих містах, як Лисаветград, Новоукраїнка тощо, в кінці 1918 та протягом 1919 років.

19. Гомель. Р. 1918 Гомель з округою належав до України і його поштовий уряд перевів оштемплювання запасу російських марок українським Тризубом. Штемпель Гомеля — подібний до одного з штемплів Києва II (д.), з тією характеристичною різницею, що риса середнього зуба в долішній частині утворює яйцеподібне коло. Штемпель однократний, гумовий, ручний, барва фіялова; цим штемплем було оштемпльовано поштові марки: зубковані в 1, 10, 15, 20 та 50 коп.; незубковані в 3 та 15 коп.

Крім цих типів Тризуба провінціальних міст совітський каталог подає ще такі типи мало вживаних штемплів Тризуба :

1) **Звенигородка**. Тип, дуже подібний до подільського типу — Немія. Ним оштепльовано чорною неблискучою барвою російські марки в 5 та в 20/14 коп.

2) **Нова Прилука** (Полт.). Тризуб подібний до типу Сарни, I, тільки попсованого.

3) **Фасова й Великі Дедеркали** — один і той же штемпель з тією різницею, що у Фасовій вжито чорної, а в Дедеркалах — темно-фіялової барви.

4) **Бараші** — оригінальний штемпель, що формою нагадує на Тризуба, а стилізованого голуба, голову якого творить короткий середній зуб, два бічних зуби-крила, а долішня частина — хвіст.

5) **Народичі** — штемпель Тризуба своерідний, трохи нагадує великий Тризуб Харкова III. Його вжито в чорній або фіяловій барві для оштемплювання лише двох марок в 25 та в 10/7 коп.

6) **Батурин**. Його штемпель Тризуба, гадаємо, той же, що й Нової Прилуки, тільки трохи репарований. Зустрічається на 2-х зубкованих марках в 5 та в 20 коп.

7) **Констаноград та Ганебне** (Полт.). В цих містах вжито однакового штемпля, як можна бачити на зразках, поданих в каталозі. Штемпель деревляний, невеличкий, ручний, барва сіро-чорна.

8) **Любашівка** (Херсонська округа). Це великий, досить гарний штемпель Тризуба, гумовий. Барва — густа, фіялова. Але він не оригінальний. За прикладом Чернигова, його перероблено з штемпля, якого було вжито для оштемплювання та підвищення такси російських поштових листівок в 3 та в 5 коп. Ним оштепльовано лише 2

марки : зубковану в 20/14 коп. та незубковану в 50 коп.

З наведених вище маловживаних штемплів можемо прийняти, як основні, типи під чч. 1, 3, 4, 5 та 7, а під чч. 2, 6 та 8 за варіанти.

20. Як було вже зазначено вище, крім російських поштових марок та ощадної каси, українськими Тризубами було оштемпльовано всі поштові ціннини, які були в запасі на поштових урядах України. При цьому було вжито як описаних вже, так і нових типів Тризуба. Повний і детальний опис їх подає совітський каталог. Деякі з оштемпльованих листівок та конвертів маємо в нашій збірці.

а) Типом Тризуба Харкова I, II та III було оштемпльовано листівки 6-ти цін в 3-5 коп.; російські штемпльові конверти в 7, 10 і 20 коп., блянкети поштових переказів в 25 коп. та поштів бандеролі в 1 і в 2 к. Штемпелем типу Полтава I чорним було оштемпльовано конверти в 20 к.

б) Нових відмінних штемплів з Тризубами було вжито для оштемплювання : 1) листівок в Катеринославі, при чому вжито нового штемпля в прямокутній рямці з написом внизу „10 коп.”. 2) В Києві було вжито штемпля, який було описано вище під назвою „Любашівка”, на листівках в 3 й 5 к., та на конвертах і карткових листах з новою ціною в 35 коп. 3) В Одесі було вжито нового штемпля типу „Винниця” в дві та в три риси, в рямцях з новою таксою в 10 коп. (8 варіантів). Штемпелі металеві, ручні, однократні чорної й фіялової барви. 4) Описаного вже вище штемпля, переробленого потім в Чернигові, було вжито для оштемплювання листівок в 3 та 5 коп. (маються з поштовими штемплями : „Київ 11.8.1918” та „Київ 19.8.18”).

На підставі аналізу поданого каталогами матеріалу, та документальних даних, що розпоряд-

жаємо, можна встановити, що для оштемплювання російських поштових марок та інших поштових цінин було вжито штемплів Тризуба, що утворили : **52 основних типи Тризуба, 68 варіантів до них та 13 хибодруків.** До цього числа треба додати ще один основний тип Тризуба, якого було вжито в Західній Україні для оштемплювання серії австрійських марок.

III. Запроектована в 1918 та виготовлена в 1919 р. **марка в 20 гривень**, що завершила серію марок - шагів, має форму довгого четверокутника (25×45 мм.) жовто - червонуватої барви на тлі зеленуватої охоронної сітки, набитої на жовтуватому папері. Вгорі рямки, виконаної в стилі українського барока, в овалному колі вміщено малий Тризуб. Нижче — напис : „Українська Держава”. Ще нижче напис „20 гривень 20”. На краях марка орямована ще світлою рисою. Марка має світло - червонуваті або темно - гніді відтінки в залежності від світлого або темнішого тла охоронної сітки.

Року 1920, як було вже зазначено вище, була замовлена, а р. 1921 вийшла серія з 14 марок в гривнях. Дуже гарна із зовнішнього й важлива з історичного погляду, ця серія, на жаль, не могла вже бути розповсюджена в Україні. Вона задокументувала існування УНР, її державний герб, портрети історичних діячів та крайовиди України. Зовнішній вигляд окремих марок цієї серії такий :

1) **1 гривня.** Високий четверокутник (25×22 мм.) сірочорної барви. Всередині на дрібно поквдратованому полі великий білий Тризуб. Вгорі напис : „Пошта”, в долині : „1 гривня 1”, з боків і вгорі зліва направо напис : „Українська Народня Республіка”.

2) **2 гривні.** Фіялової барви високий четверокутник (25×22). Вгорі маленький Тризуб. На боках і вгорі марки напис : „Українська Народня

Республіка” білими літерами на тлі укр. мережки. Середину марки займає на поквдратованому полі образ української дівчини, що держить в лівій руці прапор. Внизу напис : „2 гривні 2”.

3) **3 гривні.** Жовтопомеранцевої барви довгий четверокутник (22×25). В горішніх кутах малі Тризуби, між ними напис : „пошта”. На обох боках і вгорі вміщено напис : „Українська Народня Республіка”. Середину марки займає малюнок української селянської хати. Внизу напис „3 гривні 3”.

4) **5 гривень** — такий же четверокутник зеленої барви. Написи розміщено так, як і на марці в 3 гр. Середину марки займає віз з парою волів і погоничем на передньому пляні укр. крайвиду.

5) **10 гривень.** Високий четверокутник (25×22) червоної барви. З боків і вгорі йде напис : „Українська Народня Республіка”, перерваний вгорі малим Тризубом. Всередині марки на дрібно поквдратованому полі портрет гетьмана Б. Хмельницького. Внизу напис : „10 гривень 10”.

6) **15 гривень.** Такий же четверокутник. На двох горішніх кутах малі Тризуби, між ними напис : „Пошта”. Лівий бік, горішню частину та правий бік займає напис : „Українська Народня Республіка”, внизу напис : „15 гривень 15”. Середину марки заповнює портрет гетьмана Мазепи. Барва брунато - руда.

7) **20 гривень.** Такий же четверокутник блакитної барви. Середину марки заповнює портрет Т. Шевченка. Внизу напис : „20 гривень 20”. Тризуб та інші написи — як в попередній марці.

8) **30 гривень.** Такий же четверокутник сіро-зеленуватої барви. Тризуб і написи, як на марці в 10 гривень, внизу напис : 30 гривень 30”. Середину марки заповнює портрет полк. Полуботка.

9) **40 гривень.** Такий же четверокутник червоно - малинової барви. Всередині марки вміщено

овальну рямку з напису: „Українська Народня Республіка”, яка вгорі розділена малим Тризубом, а в долині словом: „гривень”. В рамці портрет С. Петлюри. В нижніх кутах цифра „40”.

10) **50 гривень.** Високий четверокутник (25 × 22) сіро - зеленої барви. Написи й Тризуб розміщено, як на марках в 10 та в 30 гривень. Середину марки займає образ українського кобзаря на фоні укр. крайовиду.

11) **60 гривень.** Четверокутник більший за попередні й довгуватий (24 × 32). Барва — фіялова для рамки й жовто - гніда для середини марки. В двох горішніх кутах малі Тризуби; між ними напис: „пошта”. На лівому боці, вгорі й на правому боці марки розміщено напис: „Українська Народня Республіка”. Внизу напис: „60 гривень 60”. Середину марки займає жовто - гнідої барви образ будинку Укр. Центральної Ради в Києві. На вільних місцях з обох боків українська мережка.

12) **80 гривень.** Такий же четверокутник, як і для марки в 60 гривень. Барва гнідо - жовта та блакїтна. Вгорі в два ряди написи: „Пошта” та „Українська Народня Республіка”. Під написами з обох боків вміщено малі Тризуби. Нижче Тризубів українська мережка. Внизу напис: „гривень 80 гривень”. Блакїтну середину марки займає образ козацької чайки, що пливе по морю, обсажена козаками, з яких один, стоячи на передку човна, держить козацький прапор.

13) **100 гривень.** Такий же четверокутник зеленої і сіро - чорної барви. Вгорі написи, як на попередній марці. Середину обох боків займають білі Тризуби, орямовані укр. мережкою. Середину марки займає фотографїчний знімок Володимирової гори в Києві з пам'ятником Св. Володимира.

14) **200 гривень.** Такий же четверокутник вишньової й сірозеленої барви. В обох горішніх кутах малі Тризуби. Між ними напис: „Пошта”.

Далі йде рямка, утворена написом : „Українська Народня Республіка ” та валютою внизу „200 гривень 200”. Орямовану середину марки займає крайовид з вітряком на першому пляні.

Серія цих марок технічно дуже гарно виконана й випущена в двох виданнях: зубковані й незубковані. Останні — кращі на вигляд і рідчі з огляду на малий тираж.

Перебуваючи закордоном уряд УНР видав **дві серії пропам'ятних марок :**

а) серію в 3 марки на пам'ять 10-тиліття смерті С. Петлюри (1926 - 1936). Марки виконано в барвах : блакитній в 10 гривень, червоній в 20 гривень та жовточорній в 50 гривень. Формат марок високий четверокутник (28/23 мм.). На всіх марках, крім різної валюти, вміщено в кожному розі марки, всі інші написани й образ однакові. Вдовш боків марки розміщено написи : в двох перших на кольоровому полі білими літерами, на третій — на чорному полі жовтими : зліва : „Українська”, згори : „Народня” та зправа : „Республіка”, внизу : „пошта”. Середину марки займає овална, біла рямка, на якій — написи : вгорі „1926 - 1936”, внизу : „Симон Петлюра”. В цьому овалі на кольоровому тлі марки (блакитному, червоному та чорному) вміщено біле погруддя С. Петлюри. Марки зубковані.

б) Серія в 2 марки в пам'ять 950-ти літ з дати прийняття Україною (давньою Русю) християнської віри.

аа) **3 гривні.** Великого розміру четверокутник жовтоватого паперу (42×30), на якому накреслено графічним способом чорно - блакитною барвою рамці марки. В горішніх кутах рямці написи : „УНР”; між ними — „пошта”. Середина марки заповнена водорівними рисами, перерваними посередині та внизу марки. На перерваних місцях посередині марки з обох боків образу роки „988, 1938”, а

в долині „3 гривні 3”. Середину марки займає графічно виконаний у візантійському стилі образ Св. Володимира, що сидить на княжому престолі у велико-княжому вбранні з короною на голові та держить в правій руці жезло, увінчане хрестом. Марка виконана мистецьки й робить гарне враження.

бб) **5 гривень**. Світло-блакитної барви великий, довгий четверокутник (40 × 22 мм.) на жовтоватому папері, на якому накреслено білими й блакитними рисами графічним способом переплетення, подібне до переплетення на стародавніх кахлях підлоги собору Св. Софії в Києві. Посередині двох кол, утворених переплетенням, вміщено: в лівому — чотирирохрамений хрест, а в правому — білий Тризуб. Написи між рисами переплетення: вгорі: „УНР пошта УНР”, в долині в кутах „5 гривень 5”. Над цим „988 - 1938”.

III. Число марок та ціна повної Збірки марок України.

Щоб доповнити наш нарис, належало б подати кількість марок та каталогову ціну кожної з них. Але для цього треба було б скласти нового каталога цих марок, чого ми, на жаль, не маємо змоги виконати. Все таки, щоб читач міг хоч загально уявити собі, як велика мусить бути **повна Збірка** поштових марок цілої України та яку вона буде мати каталогову ціну, подаємо нижче відповідні дані, запозичені з новіших каталогів.

1) За новішим спеціальним каталогом німецького т-ва збірачів українських марок 1942 р., повна збірка марок Східної України, не рахуючи окупантських марок, складається з 2.809 нових та вжитих марок, які каталог оцінив в **761.906 нім. Марок**. Але ця збірка неповна. До неї ще треба додати марки, видані для України білими, черво-

ними й чорними окупантами. За каталогами : со-
вітським 1927 р. та німецьким Міхеля 1941 р.,
окупаційних марок було видано — **192**, ціною в
2.551 Марку. Отже повна збірка марок Східньої
України складається з **3.001 Марки** ціною в **764.457**
нім. Марок.

Щоб мати повну Збірку поштових марок цілої
Соборної України, треба до збірки марок Східньої
України ще додати :

2) Збірку поштових марок Західної України,
що, за каталогом Міхеля, складається з **181 марки**,
ціною в **24.967 нім. Марок**.

3) Окупаційні марки, видані для Зах. України
й Буковини румунським військом, в кількості —
64-х на суму — 1.464 нім. Марок.

4) Нарешті, марки Карпатської України в
кількості **2-х** (чиста й оштемпльована на пошті
в Хусті), ціною в **125 нім. Марок**.

Доповнена таким способом Збірка поштових
марок Соборної України **складалась би з 3.248**
марок, ціною — 791.006 нім. Марок, або приблизно
— 80.000 амер. Долярів.

В наведеному підрахунку вражає не стільки
ціна повної Збірки, хоч і вона не мала, скільки
число поштових марок. Бо коли якомусь збірачеві
й пощастило б досягти або й перевисити наведену
ціну повної Збірки шляхом збирання дорожчих
марок в значному числі примірників, то з певністю
можна сказати, що нема такого щасливого збірача,
якому пощастило б зібрати повне число поштових
марок Соборної України навіть в одному примір-
нику кожної марки.

І чим більше упливає часу від доби, коли всі
ці поштові марки випускались та вживались всюди
на землях Соборної України, тим завдання зібрати
повну збірку українських поштових марок стає
труднішим, майже неможливим до здійснення. Ве-
лику, неперебориму перешкоду утворила друга

світова війна, під час якої було безповоротно втрачено кілька відносно найбагатчих збірок українських марок.

(Для ілюстрації нашого опису українських марок додаємо тут **3 Таблиці** українських Тризубів, запозичені з німецького каталогу 1942 р. й доповнені зразками Тризубів м. Немії та Західної України).

Андрій Чигринець.

Листопад 1946.

Д О Д А Т О К

Для ілюстрації поданого в тексті опису додаються ТАБЛИЦІ типів та варіантів „Тризуба” на російських та австро - угорських поштових марках.

I-а Таблиця містить типи й варіанти Тризуба : Київ I, Київ II, Київ III, Київ „міністерський”, Харків (I, II, III), Одеса (I - VI), Полтава (I - II), Катеринослав (I - II).

II-а Таблиця містить типи та варіанти Поділля (I-а - XIII-е).

III-я Таблиця містить типи й варіанти : Поділля (XIV-а - XVI-е ; XVII та XVIII - Немія) ; та типи : Чернігів (I - II), Гомель, Клінці, Новобілиця, Новозибків, Овруч, Сарни, Здолбунове, Житомир, Злинка, Херсон, Вінниця (хвальшивий) ; і тип Тризуба Західної України.

Ці Таблиці автор запозичив з Каталога поштових марок України, виданого Філателістичним Союзом збірачів українських марок в Берліні р. 1942 (Ukraine - Philatelisten - Verband e. V.), причому доповнив III-ю Таблицю Тризубами м. Немії на Поділлі та Західної України.

Imprimé en Belgique
Printing in Belgium

Imprimerie E. Gelezniakoff
51, rue Van Campenhout, Bruxelles
Téléphone 33.20.50

Typentafel

Bezirk: Kiew

Kiew

Bezirk: Charkow

Bezirk: Odessa

Odessa

Odessa

Bezirk: Poltawa

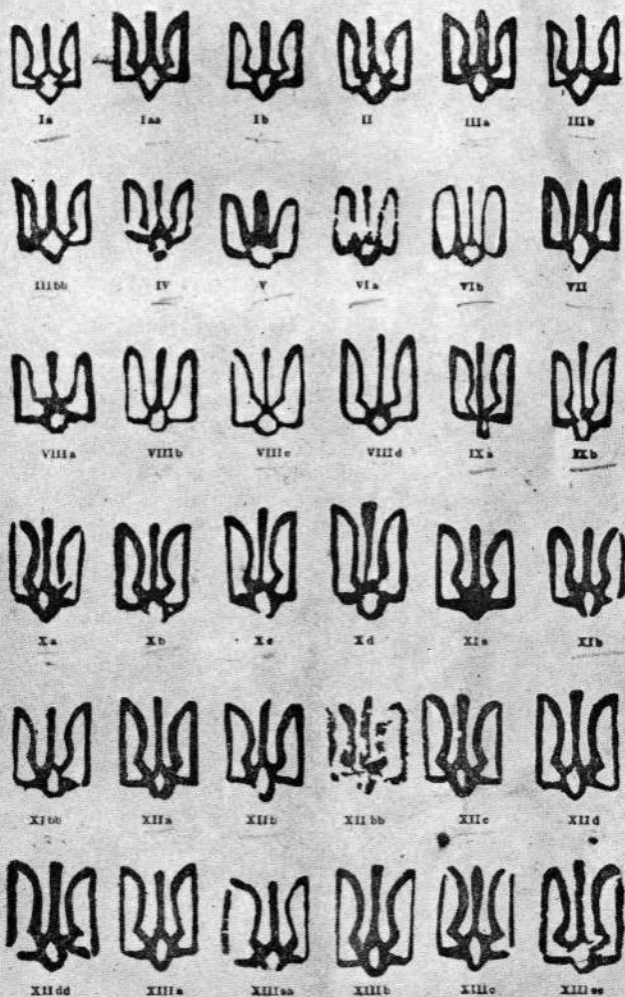
Bezirk: Jekaterinoslaw

нооб 2 wellfare
I-Typeu bckanol

Bezirk: Podosien

Podolin

Gruppe XVII: außergewöhnliche Typen mit geringer Verwendung

Typentafel der Sonderausgaben

3. y.

H. P.

Imprimé en Belgique
Printing in Belgium